

УДК 821. 161.3 – 14. “192”: 711.4

Урбаністычныя матывы ў беларускай паэзіі 20-х гг. XX стагоддзя

Н.М. ПАЗНЯК

Артыкул прысвечаны разгляду ўрбаністычных матываў у беларускай паэзіі 1920-х гг. Гэтыя матывы разглядаюцца як частка нацыянальнай і еўрапейскай культурнай традыцыі.

Ключавыя словы: горад, матывы, урбанізм, пейзаж, футурызм.

This article provides with the analysis of urban motives as they are represented in Belarusian poetry of the 1920s. These motives are viewed as a part of both national and European cultural tradition.

Keywords: city, motive, urbanism, landscape, futurism.

Урбаністычную праблематыку ў літаратуры сёння трактуюць не толькі як тэму, матывы ці вобраз, а яшчэ як сімвал і міф. У шырокім сэнсе горад – гэта спосаб акультурвання інтэлектуальнай прасторы, увядзенне чалавечага вымярэння ў прыродны свет.

Горад у кантэксце сучаснай літаратуразнаўчай думкі разглядаецца не проста як топас ці тып пейзажу, часта ён паўстае як носьбіт пэўнага тыпу свядомасці аўтара, уласцівае новага, мадэрновага тыпу лірычнага героя ў паэтычным тэксце.

Перыяд развіцця беларускай літаратуры 20-х гадоў мінулага стагоддзя з’яўляецца адным з самых плённых у плане мадэрнізацыі эстэтычнай формы, наватарскіх пошукаў шляхоў далейшага мастацкага самаўдасканалення.

Сярод навацый гэтага часу не апошняе месца займае актывізацыя звароту пісьменнікаў да апісання гарадской прасторы і гарадскіх топасаў, што ў выніку прывяло да стварэння ў гэты перыяд нацыянальнай версіі лакальнага гарадскога тэксту (віленскага, полацкага), а ў межах паэтычнай традыцыі да фарміравання асобнай урбаністычнай плыні.

У сучасным літаратуразнаўстве адсутнічае адзінае навуковае тлумачэнне тэрміна “матывы”. Большасць навукоўцаў схільныя да сумяшчэння ў межах аднаго даследавання розных тэарэтычных канцэпцый гэтага паняцця. Большасць беларускіх даследчыкаў звязвае тэорыю апошняга з разглядам генетычна ўстойлівых для беларускай літаратуры фальклорных, антычных і біблейскіх матываў.

Як заўважае І. Жук, сёння даволі спрэчнымі застаюцца многія тэарэтычныя пытанні функцыянавання матываў у літаратурным тэксце, так, у прыватнасці, “...шмат удакладненняў патрабуе цікава намечаная дыферэнцыяльная паняццевая вось “матывы – тэма” [1, с. 10].

На нашу думку, у абагуленым сэнсе, матывы ў літаратурным творы найбольш правільна трактаваць як пэўны адносна ўстойлівы фармальна-змястоўны кампанент твора, які фарміруецца навокал ключавога слова (паняцця) і характарызуецца прасторава-часовай паўтаральнасцю.

На пачатку XX стагоддзя горад у еўрапейскай літаратуры атрымлівае прызнанне як крыніца лірычных перажыванняў, настолькі ж багатая, як і прырода. Па сутнасці, у гэты перыяд у еўрапейскай паэзіі фарміруецца некалькі фармальна адрозных мадэляў успрымання лірычным героем гарадскіх топасаў. Міфалагізаваны вобраз горада ствараецца ў паэзіі французскага сімвалізму, горад-спрут і горад-пачвара, які адштурхоўвае ад сябе, паўстае ў творчасці Э. Верхарна, эсхаталагічнымі і тэхнакратычнымі настроямі поўняцца ўрбаністычныя творы экспрэсіяністаў і футурыстаў.

Зварот да тэмы горада ў беларускай літаратуры, заснаванай на вясковых традыцыях, адбываецца даволі позна і няўпэўнена. Аднак інтэнсіўнасць звароту беларускіх паэтаў да гарадской тэмы ў першай палове XX стагоддзя робіць актуальным пошук агульных заканамернасцей яе разгортвання ў лірычнай плыні, прымушае па-новаму глядзець на функцыю ўрбаністычных матываў у рэчышчы нацыянальнай мастацкай традыцыі.

Запознены зварот да ўрбаністычнай праблематыкі ў беларускай паэзіі, у параўнанні з літаратурамі еўрапейскімі, сёння можна тлумачыць рознымі фактарамі: паскоранасцю развіцця на пачатку стагоддзя, “недапраяўленасцю” ў сувязі з гэтым некаторых агульнаэстэтычных тэндэнцый, актыўным культываваннем модуса вясковасці ў перыяд паўставання беларускага нацыянальнага Адраджэння, незавершанасцю працэсаў фарміравання асяроддзя гарадской інтэлігенцыі.

Супрацьстаянне дзвюх агульнаэстэтычных тэндэнцый – урбаністычнай і вясковай – можна назіраць і ў літаратурным жыцці дваццатых гадоў. Для беларускай літаратуры гэтага часу тэматычна горад звязваецца з гістарычным зломам, прагай пабудовы новага жыцця і адмаўленнем ад папярэдняй традыцыі, вёска ў сваю чаргу – са старым занябаным мінулым, адсутнасцю культурнай традыцыі.

Пэўную мадэрнізацыю ўяўленняў пра горад у тагачаснай літаратуразнаўчай думцы можна назіраць ужо ў крытычных артыкулах А. Луцкевіча. Па словах крытыка, “... сярод нашых наймалодшых няма ўжо выключна сялянскіх ці выключна работніцкіх паэтаў. Ім роўна блізкія і вёска, і места. Ці выхаджэнцы з вёскі на мясцовым бруку, ці сыны места – яны выяўляюць сынтэз ідэалёгіі ўсяго беларускага працоўнага народу” [2, с. 186].

Урбаністычная праблематыка знайшла сваё адлюстраванне ў гэты перыяд і ў рамках непасрэдных кантактных літаратурных сувязей, у прыватнасці беларуска-ўкраінскіх. Так, К.Р. Хромчанка адзначае, што ў “...маладой украінскай паэзіі беларускіх пісьменнікаў асабліва прываблівала павышаная ўвага да тэмы горада, якая ў нашай літаратуры распрацоўвалася тады надзвычай слаба. М. Байкоў у рэцэнзіі на зборнік вершаў У. Сасюры “Місто” (1923) і першы нумар альманаха “Кварталы” за 1924 г. шырокі зварот украінскіх паэтаў да ўрбаністычнай тэматыкі вытлумачваў бурным развіццём індустрыялізацыі ў рэспубліцы... Вопыт У. Сасюры ў мастацкім апісанні вытворчай праблематыкі, яго дасягненні і пралікі браліся пад увагу беларускімі паэтамі пры распрацоўцы гэтай, па сутнасці, новай для беларускай літаратуры тэмы ў іх уласнай творчасці” [3, с. 37].

Да тэмы горада ў беларускай паэзіі дваццатых гадоў звяртаюцца аўтары самых розных эстэтычных поглядаў, сярод іх А. Дудар, А. Александровіч, М. Багун, А. Вольны, М. Чарот, А. Звонак, В. Маракоў, Ю. Лявонны, М. Лужанін, С. Дарожны, В. Казлоўскі, М. Хведаравіч, Я. Відук, У. Дубоўка, Т. Кляшторны, П. Шукайла, П. Броўка і інш.

Найбольшай мастацкай інтэнсіўнасцю ў галіне новай урбаністычнай вобразнасці ў перыяд дваццатых гадоў вылучаюцца творчыя эксперыменты самага шматлікага беларускага літаратурна-мастацкага аб’яднання “Маладняк”.

Наватарскімі для беларускай паэзіі гэтага часу сталі зборнікі паэзіі А. Дудара і А. Александровіча, А. Вольнага, дзе аўтары перш за ўсё “...імкнуцца перадаць водгулле барыкад, рытмічны гул машын, станкоў, фабрычных гудкоў, настрой людзей гарадскіх вуліц” [4, с. 31], сцвердзіць пафас адмаўлення старога даіндустрыяльнага свету.

Так, у паэтычным цыкле А. Дудара “Горад”, другім урбаністычным цыкле ў гісторыі беларускай літаратуры пасля “Места” М. Багдановіча, паступова выкрышталізоўваецца іншае, не варожае і адмоўнае, як у творах Я. Лучыны, Ф. Багушэвіча і Я. Коласа, а хутчэй рамантычна-ўзнёслае ўспрыманне лірычным героем гарадскога ладу жыцця.

На думку І.Э. Багдановіч, згаданы вышэй паэтычны цыкл, нягледзячы на наватарства для беларускай літаратуры, адлюстравваў “...традыцыйнае для паэтыкі 20-х гадоў апяванне заводскіх гудкоў і фабрычных труб, сталёвага грукату варштатаў і будаўнічых рыштаванняў – усіх гэтых індустрыяльных вобразаў, якія ўспрымаліся як фетышы сацыялістычнага будаўніцтва, як пераможныя крокі рэвалюцыі ў заўтра” [5, с. 282].

Аднак для лірычнага героя А. Дудара ўласціва не толькі статычнае назіранне за новым сацыяльным будаўніцтвам, але і пэўная культурна-гістарычная перспектыва паўставання гарадской свядомасці, як, напрыклад, у вершы “Менск” / То ня месяц з-за хмар прычаліў / ды над Сьвіслаччу лёг у траву. / Будаваці Менск палачане, / будаваці на сваю галаву. / А Менск толькі бровы нахмурыў, / ашчацініўся стрэламі труб. / Глянь-жа, глянь, як пад белым мурам / за слупом бліскавічыць слуп / [6, с. 39].

Узнёслы настрой ад падарожжа “па беларускім бруку” адчувае і лірычны герой А. Александровіча / Адно што сэрца радуе бязмежна: / вечны гоман вуліц гарадзкіх / [7, с. 30]. Паэт знаходзіцца ў палоне новай рэчаіснасці, якая праяўляецца ў апісанні бесперапыннага гарадскога руху, бляску вітрын, афіш, ліхтароў, грукату трамвая / Горад як горад: вуліцы, гоман... / Хвалямі плешча спакойна Дзв’іна. Электро-святлу, / як ноччу зорак / і шылды: / рэкламы “Віна” / Па рэйках трамвай прабяжыць, / загрукоча... / [7, с. 52].

Па сутнасці, “даніну літаратурнай модзе” па паэтызацыі гарадзкіх рэалій у гэты час так ці інакш сплочваюць амаль усе значныя постаці эпохі.

Невыпадкова А. Звонак, дыскутуючы пра мэтазгоднасць празмернага захаплення ўрбаністычнай праблематыкай, у адным з вершаў пад назвай “Наконт гораду” з іроніяй адзначаў: / “Горад! / Пратры ліхтаровыя вочы! / Вочы ў сто дваццаць вольт. / Я сягоньня нястрымана хочу / Разгадаць сон таемны твой. / О міганьне электрычных зорак! / Нязлічоныя іх агні... / Адчуваю, што стану скоро / Самы ўрбанісцейшы урбаніст. / Мне больш уласцівы настрой лірычны / І спляценьне цвітурых надзей, / Чым п’яньне пра дым фабрычны, / Які – ня знаю адкуль ідзе...” / [8, с. 45].

Таксама захапленне ўрбаністычнай вобразнасцю ў пачатку ХХ стагоддзя цесна звязана з фарміраваннем на еўрапейскім кантыненте мастацкай плыні футурызму, найбольш ярка праяўленай у італьянскай і рускай літаратурных версіях.

Футурыстычная ўстаноўка на пабудову новага свету, ваяўнічая апантанасць барацьбой з папярэдняй мастацкай традыцыяй, спроба стварыць вобраз Горада Будучыні прысутнічае і ў беларускай літаратуры 20-х гг.

Як сцвярджае В. Жыбуль, пра футурызм у беларускім варыянце ў гэты час можна разважаць як пра плынь, якая канчаткова так і не аформілася.

Упершыню ў гісторыі беларускай літаратуры свядома футурыстамі сябе абвясціла “Беларуская Літаратурна-Мастацкая камуна”. У склад гэтай арганізацыі ў розны час уваходзяць У. Прыбыткоўскі, М. Бацюшкаў, Я. Відук, В. Казлоўскі, М. Калачынскі і М. Хведаравіч, ідэйным натхняльнікам становіцца П. Шукайла. Галоўным друкаваным органам Камуны – літаратурна-мастацкае выданне “Росквіт”, прычым аб’яднанне адным з асноўных творчых арыенціраў абвясціла “...суполку ўкраінскіх футурыстаў “Новая генерацыя” і аднайменны часопіс” [9, с. 9–10].

Па словах Г. Білай, украінскі футурыстычны часопіс галоўнай тэмай абраў “маляванне дынамікі сацыялістычнага будаўніцтва, тытанічнага змагання чалавека са стыхіяй (у тым ліку ўрбаністычнай, як, напрыклад, завод, чыгунка, аэра)... увогуле матыў тэхнічнага прагрэсу” [10, с. 179].

Падобныя эстэтычныя тэндэнцыі могуць быць заўважаны ў вершах Я. Відука (Скрыгана), В. Казлоўскага, М. Хведаровіча, для якіх зварот да ўрбаністычнай тэмы з’яўляецца арганічнай часткай новай паэтычнай свядомасці, неад’емным складнікам футурыстычнага адлюстравання свету.

Напрыклад, падарожжа лірычнага героя М. Хведаровіча па горадзе амаль заўсёды ператвараецца ў апісанне новай сацыялістычнай рэчаіснасці, паэт засяроджваецца на апісанні чалавечага натоўпу: / Іду, / Перазвону трамвайных званкоў / Фізматаўцу нат ня злічыць. / Кепак, / Пастэркаў, / Капялюшоў, / Манто, / Паліто – / Не пералічыць... / Вуліца, / Трамвай, / Крыклівы аўто, / Снапамі праменьні / З ліхтаровых арбіт... / І чую, / Заводы вядуць пераклік / [11, с. 179]; цікавіцца тэхнічнымі паведамі ў новай беларускай сталіцы: / Ізноў растуць мурры. / Цьвіце, / Красуе Менск, / Захараўская тая / І ня тая... / І хутка, хутка / Паласьне прамень / Ад новага / Бліскачага трамвая / [11, с. 107]; звяртаецца да вобразаў сімафора, вакзала, чыгункі, пазначаных матывамі ростані і мяжы: / І мёртвая постаць / Рукой сэмафора / Стрымала разьбежнасць / Паслушных вагонаў / А з Вільні да Менску / Вужакамі рэйкі / Змыкалі пляцформы / Разьбітых вакзалаў / [11, с. 81].

Паэтызацыя ідэальнага горада адбываецца ў вершах В. Казлоўскага: / Урываецца / сонца / праз / шыбы вакон / І мяне / з-за стала / выганяе ў горад / – Трэба падслухаць / машын акорд / Каб заспакоіць / лірычны голад. / Карпусы гарадоў!.. / Карпусы гарадоў!.. / Вы ўрась-

лі / ў карпусы / маіх / вершаў. / Кожная літара / Кожны радок – / гэта музыка / цэплы / і вапны / [12, с. 7]. Лірычны герой вершаў Казлоўскага гарманічна адчувае сябе ў гарадскім асяроддзі, для яго горад – гэта ўжо ўласная прастора, для якой не характэрны матывы адчужанасці: / Сустракаюць цягнікі / Людзі йшлі на пэрон. / Неспакой узьнімаўся / У шумным натоўпе. / Ад’яжджаў на кур’ерскім / Я позьняй парой, / Калі дзень паміраў / У туманным патоце. / Адчыніў я вакно / На дзясятая вярсьце / І ўглядаўся на профіль / Далёкага Менску. / Прада мной ўсплывалі / У думках яшчэ / Адвіталыныя / Вуліц усмешкі / [13, с. 65].

У стане вечнага падарожніка, які ўважліва прыслухоўваецца да руху новага горада, знаходзіцца лірычны герой Я. Відука: / Іду па вуліцы / шлёпаючы / па гразішчы / сваімі вычышчанымі / як тратуар / ботамі / [14, с. 75]. Рытм паўсядзённасці перадаецца праз апісанне мастацкіх дэталей, тэлеграфных слупоў, электрычных правадоў, візуалізацыі гарадской прасторы пры дапамозе афіш, шылдаў, вітрынаў / Вецер узрываюць сьвішча / па тэлеграфі / знямым / дроту / [14, с. 78]; / Залажыўшы / ў кішэні рукі, / шалыгаючы / заглядаю ў вітрыны; / паглядзець можна: / купіш ня купіш / астатні крык моды, / навіны. / Усё перасыпана / брыльянтамі / удасканалення / з самай чыстай / парыскай пробай, / з самымі танчэйшымі / прысмакаў адценнямі / пад электрыкі / вячэрні проблеск / [14, с. 78].

Такім чынам, фарміраванне ўрбаністычнай плыні паэзіі ў беларускай літаратуры дваццатых гадоў 20-га стагоддзя было абумоўлена грамадскімі фактамі існавання ў новых гістарычных умовах, пазначана непасрэднымі літаратурнымі кантактамі. У беларускай літаратуры ўрбаністычныя матывы праявіліся ў якасці з’явы наватарскай, але ў адносінах да бягучага літаратурнага працэсу перыферыйнай. Вобраз горада ў беларускай паэзіі гэтага часу часта ідэалізуецца, звязваецца з матывамі радасці, ухвалення і захаплення, аднак часам набывае адценні неразумення і іранічнага непрымання.

Літаратура

1. Матыўная прастора беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя : манаграфія / І.В. Жук [і інш.]; пад агульнай рэд. І.В. Жука. – Гродна : ГрДУ, 2009. – 255 с.
2. Луцкевіч, А. Эвалюцыя: беларускае адраджэнскае ідэалёгіі і адбіцьцё яе ў літаратуры / А. Луцкевіч // Выбраныя творы : праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / А. Луцкевіч ; уклад., прадм., пераклад з польск. і ням. А. Сідарэвіча. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 460 с. – С. 187–203.
3. Хромчанка, К.Р. Скрыжаванні шляхоў Адраджэння. Беларускі-ўкраінскія літаратурныя ўзаемасувязі 20–30-х гадоў XX стагоддзя / К.Р. Хромчанка. – Мінск : БДУ, 2009. – 158 с.
4. Беларускія пісьменнікі і літаратурны працэс 20–30-х гадоў / АН БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 328 с.
5. Багдановіч, І.Э. Паэт будучыні з сінімі крыламі (Алесь Дудар) // Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І.Э. Багдановіч. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – 387 с. – С. 278–302.
6. Дудар, А. Беларусь бунтарская : зборнік вершаў / А. Дудар. – Мінск : ДВБ, 1925. – 86 с.
7. Александровіч, А. Угрунь / А. Александровіч. – М. : Бел. дзярж. выд-ва, 1928. – 126 с.
8. Звонак, А. Буры ў граніце / А. Звонак. – Мінск : Белдзяржвыд БССР, 1929. – 110 с.
9. Жыбуль, В.В. Ідэйна-мастацкія пошукі ў беларускай паэзіі 20-х – пачатку 30-х гадоў XX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... канд. філ. навук : 10.01.01 / В.В. Жыбуль; – Беларуская літаратура. – Мінск, 2003. – 21 с.
10. Біла, А. Украінскі літаратурны авангард : пошукі, стыльовы напрамкі. Монографія. Выдання другое, доповнене і перероблена / А. Біла. – К. : Смолоскип, 2006. – 464 с.
11. Хведаровіч, М. Тэмп-кантрасты / М. Хведаровіч. – Мінск : БДВ, 1931. – 112 с.
12. Казлоўскі, В. Музыка працы / В. Казлоўскі. – Мінск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1932. – 64 с.

13. Казлоўскі, В. Слова аб юнай краіне / В. Казлоўскі. – Мінск : Дзярж. выд-ва Беларусі, 1932. – 97 с.

14. Відук, Я. Вершы / Я. Відук // Росквіт. – 1927. – № 1. – С. 74–79.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 21.11.11

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ имени Ф. СКОРИНЫ